

Manel Santana Morro

Mai no tastà la primera cirera
de l'estiu del 39

*Roda d'Or de Narració Curta
Premis Castellitx*

ALGAIDA, 2005

Col·lecció Binària · Premis Castellitx · PC2005-N-R-0201-0168

© del text: Manel Santana Morro
© de l'edició: Ajuntament d'Algaida, 2019

Coberta, maquetació i disseny de la col·lecció: Bartomeu Salas Mascaró
Coordinació editorial: Bartomeu Salas Mascaró

Ajuntament d'Algaida
C/ del Rei, 6 · 07210 Algaida (Illes Balears)
Tel.: 971 12 50 76 · 971 66 56 79
ajuntament@ajalgaida.net
premiscastellitx@ajalgaida.net
biblioteca@ajalgaida.net
www.ajalgaida.net

Queden totalment prohibides, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació, total o parcial, d'aquesta obra.

Manel Santana Morro

Mai no tastà la primera cirera
de l'estiu del 39

*Roda d'Or de Narració Curta
Premis Castellitx*

ALGAIDA, 2005

AJUNTAMENT D'ALGAIDA

Col·lecció Binària · Premis Castellitx

PC2005-N-R-0201-0168

La narració *Mai no tastà la primera cirera de l'estiu del 39*, de Manel Santana Morro, fou guardonada amb la Rosa d'Or de la Pau al XXIX Concurs de Narració Curta del Certamen Literari de Castellitx 2005. En foren jurats, Pere Fullana Puigserver, Gabriel Janer Manila i Pere Mulet Cerdà.

Mai no tastà la primera cirera de l'estiu del 39

Maria Francisca Sans Pol
Carrer de José Antonio Primo de Rivera, 23
Es Cabassos, Mallorca

Es Cabassos, 28 de gener de 1937

Estimat don Carlos,

Després de la nostra conversa d'ahir a la sortida de l'Ofici, he decidit escriure aquesta carta per demanar-vos ajuda. El quefer és greu, i més ara que he sabut que ja s'han emportat don Baltasar a tancar al Castell de Bellver.

Sé que estau molt enfeinat, i que teniu moltes obligacions i compromisos en aquests moments tant difícils per a tots, però si no fos que el que m'empeny a aquesta súplica és un assumpte molt delicat, pot estar ben segur que no el destorbaria. Aquest matí he passat per Can Ordines i el majoral m'ha dit que havia de venir a ciutat a passar comptes amb vostè i que vos entregaria personalment aquesta carta.

Com sabeu prou bé, des de la mort de la meva germana vaig acollir al seu infant Gabriel a qui vaig surar com un fill més. Quan el meu fill

major havia de marxar a estudiar a Ciutat vaig trobar convenient que en Gabriel també tengués lletra, tot i que el meu homo no era del mateix parer. Així i tot, els dos se n'hi varen anar junts.

Sé que la manera de ser d'en Gabriel sempre ha donat motius per parlar. La seva amistat amb don Baltasar era contrària als bons costums i, per això, els dos estaven en boca de tothom. Li puc dir que jo mateixa com a mare i com a cristiana vaig fer tot el que vaig poder per impedir-ho. L'afecte que es tenien era més fort que la seva voluntat i tots els intents d'allunyar en Gabriel no serviren de res. Fou per això que al final vaig haver de consentir-ho i perdonar-los.

El meu turment va ésser molt gros, i encara més quan veia que les veïnades deixaven de parlar quan jo m'acostava. Vaig trobar consol en la Doctrina. La lectura dels Evangelis me confortà en les nits que no podia dormir ni deixar de donar-hi voltes. La resposta a les meves pregàries estigué en una paràbola que hi ha de l'Evangelí segons Sant Lluc; la que parla d'un pare amb dos fills: el major era exemplar però l'altre fou com una ovella perduda que havia tudat part de la fortuna del seu pare. Passat un temps va tomar penedit a la llar. El seu pare en veure'l comparèixer el va rebre ple de goig amb els braços oberts. I això, don Carlos, és precisament, el que vaig fer jo amb el meu nebot Gabriel.

Sé que a don Baltasar li poden retreure la seva caparrudesia i que mai es deixà aconsellar pel senyor rector quan havia de retirar el Sant Crist de les escoles. Però també fou un bon mestre. Tal volta era d'idees massa avançades, però un bon homo que mai no feu mal a ningú. Sempre va trobar molt malament que alguns joves del poble tomassin les creus de terme, que fessin befa de les Filles de Maria a la carrossa del carnestoltes i, fins i tot, que l'Ajuntament prohibís la processó del Divendres Sant. Sempre va dir que allò no eren maneres.

Per tot això vos deman que m'ajudeu. En Gabriel no podria suportar que li passàs alguna cosa. El turment de no estar prop del seu amic el portaria a fer-ne alguna de molt grossa. Vostè, don Carlos, és un homo que està ben relacionat i coneix molta gent. Parli amb qui tengui el poder d'evitar que don Baltasar prengui mal, i més amb la salut tan delicada que té. Demani'ls clemència en nom nostre. Segur que a vostè l'escoltaran.

Mai no tastà la primera cirera de l'estiu del 39

També vos ho deman en nom de l'amistat i fidelitat que la meva família sempre ha tengut amb el seu pare i vostè mateix. Mon pare, al Celsia, sempre estigué al servei dels senyors de Can Ordines i mos va ensenyar a respectar-los i fer tot el que fes falta perquè no els mancàs res quan venien a Es Cabassos a passar els mesos de més calor. Vostè sap que quan jo era un nina, la seva germana, donya Francisca, es va preocupar molt de la meva educació. Fou ella la que, tots els horabaixes, va perdre moltes hores del seu temps en ensenyar-me a llegir i escriure. Quan em vaig llogar de criada a Palma, i jo era una allota desorientada, no vaig deixar d'escoltar i seguir els seus consells. Sempre estaré en deute amb ella.

Déu vos guardi molts d'anys.

Maria Francisca Sans

Antonio Vanrell Sans
Regimiento de Infantería Palma 26
1ª Compañía, batallón 3º
División de Soria 2ª Brigada

Espinosa de Henares, 7 de febrer de 1937

Estimats pares,

Amb aquestes lletres vull tranquil·litzar-vos perquè imagin que des de la distància patiu molta angoixa per la meva situació. Estic molt bé de salut i d'ànims. Sols me queix d'una cosa: del fred espantós que hi fa en aquestes terres. Els matins mos aixecam enredats i mos costa molt entrar en calor.

Ahir va arribar el paquet pels sis soldats de la vila que mos va enviar la Secció Femenina. Hi havia tres pastilles de sabó, dos parells de mitjons, cigarrets, uns guants de llana, dos mocadors i una sobrassada per a cadascun. Tot plegat mos ajuda a passar molt millor el temps, especialment els cigarrets que aquí estan molt cercats. Quan les vegeu les heu d'agrair personalment la gran tasca que fan a la rereguarda i de la que en deveu esser testimonis. Per justos que aneu, no ho dubteu quan vos demanin qualche donatiu. Heu de tenir present que la vostra generositat contribueix a salvar Espanya en aquesta croada contra el comunisme.

Pares, vos he de parlar d'un assumpte molt greu. Fa un parell de dies vaig rebre una carta de la germana del cosí Gabriel, preocupada perquè no té noves seves. Voltros mateixos en més d'una ocasió també m'heu

demanat per ell. Doncs bé, me sap molt greu que ho hàgiu de saber per mi però la qüestió és que el cosí mos ha traït. Sí. Juntament amb un altre soldat de Maria de la Salut, un tal Rafel Escalles, es va passar als rojos una nit en la que els dos estaven de vigilància. El que és pitjor és que se'n dugueren quatre fusells i nombroses bombes de mà. Cada dia maleïm el seu nom i jo més que ningú perquè durant un dia tots sospitaren que jo era un còmplice seu. M'interrogaren i els vaig explicar una vegada rere l'altra que desconeixia les seves intencions perverses.

Sabeu que estimava en Gabriel. Era com germà i tu sempre fores la mare que mai no tengué. Junts passàrem molts bons moments, sobretot quan els dos estudiàvem a l'Escola Normal de Palma. D'altra banda me fa molta ràbia que un membre de la família hagi traït la Pàtria. Aquests dies, al front, mos han donat per llegir alguns escrits de José Antonio Primo de Rivera. Molts dels seus discursos ja els havia estudiat a les reunions que fèiem els de la JAP. El nostre màrtir va dir que hem de recobrar l'orgull de ser espanyols. José Antonio va dir: "La Patria es una síntesis trascendente, una síntesis indivisible, con fines propios que cumplir". Tots sabíem que en Gabriel era un liberal i d'idees avançades, però en aquests moments la llibertat no hi té cabuda perquè la Pàtria i la religió estan en perill. Això mateix li vaig dir moltes vegades quan en parlàvem a casa i a la feina, però com sempre ha fet la seva.

Després de tot el que vaig fer per ell! Tots vosaltres sabeu el disgust que vaig tenir quan va escriure aquell article a *La Almudaina* sobre l'escola laica i el rector ens va cridar a l'ordre a tota la família. També recordau quan vaig aconseguir dissuadir-lo d'afiliar-se al Centre Instructiu i, també, en més d'una ocasió el vaig convèncer que no accedís a retirar el Sant Crist de la seva aula. Per no parlar de l'amistat amb don Baltasar que tants de maldecaps mos ha ocasionat a tots i que no fa falta esmentar.

Mai no xerrava clar, però jo estava segur que aquelles idees tan perverses dels comunistes del poble l'atreien molt, però li va faltar valor per enfrontar-se a la família i més a la nostra que sempre hem estat gent d'ordre i d'Església. Ara me tem de la poca indignació amb la que rebia les circulars i ordres del ministeri d'Instrucció Pública i de les nombroses vegades que deixava de venir, sempre amb una excusa, a les reunions dels

joves de l'Acció Catòlica. Ara he obert els ulls. Darrerament tampoc no venia a netejar les pintades que feien els joves comunistes a la façana de la Parròquia.

Si, pares, vaig fer tot el que vaig poder per allunyar-lo de tots els perills que mos envoltaven perquè tots sabíem que era massa influenciable.

Vos agrairia que no me xerràssiu més d'ell, perquè em costarà molt superar aquest disgust. Vull que comuniquieu a la seva germana i al conco que és un traïdor que s'ha venut als rojos. Cap dels dos en tenen cap culpa, però respecte a ell no tenc res més a dir.

Pel que fa a voltros, crec que hauríeu de pensar com jo. Com ha estat capaç de fer-se dels seus? Pensau amb les rialles i comentaris grossers dels comunistes cada cop que enfilàvem la costa per anar a missa i passàvem per davant del cafè de Can Cosme. Pensau que em prohibiren ensenyar la Doctrina a l'escola i que ho havia de fer d'amagat i amb el vistiplau dels pares vertaderament catòlics. Recordau aquella nit que a la sortida d'una reunió vaig haver d'amagar-me a la rectoria perquè els de les Jovenuts Socialistes me volien fer qualche impertinència. Mai no oblideu tot el que han fet els rojos vora Manacor. Ara en Gabriel és un d'ells.

Si haguéssiu vist tot el que jo he vist per aquí: esglésies cremades, capelles profanades i sants decapitats. La seva barbàrie no té límits. Les notícies que ens arriben de l'altre bàndol ens indignen dia a dia. Cal que deixem la compassió per quan acabi la guerra.

Sense res més per avui. Molts records a la família i besades a na Marieta. Voltros sempre tendreu el cor del vostre fill que mai no vos oblida.

Antonio Vanrell

¡¡Viva España!!

¡¡Viva Franco!!

Maria Francisca Sans Pol
Carrer de José Antonio Primo de Rivera, 23
Es Cabassos, Mallorca

Es Cabassos, 25 de febrer de 1937

Estimat fill,

Estam molt contents del teu estat de salut. Te trobam molt a faltar, però tenim fe en el Bon Jesús i sabem que molt aviat aquesta guerra s'acabarà. Cada vegada que arriba la teva correspondència feim una festa. Quan mos la duen a casa no mos podem estar d'obrir-la tot d'una i llegir-la en veu alta. No te pots imaginar la tranquil·litat que mos dones quan escrius. Per poc que puguis fes-ho sovint. Saps? Jo que sabia escriure tant poc i tenia tanta mala lletra, d'ençà que t'escric quasi cada dia, he fet molts progressos.

Esper que te cuidis i que mengis molt.

Cada cop que tenc una estona vaig a la Parròquia a resar una mica i donar una mà allà on faci falta, especialment amb la catequesi. Cada diumenge hi vaig a ensenyar la Doctrina als més menuts que han de fer la primera comunió. Si era molt necessari aquests anys passats, crec que ara ho és més. Tenc por que una vegada desapareguts els perills per a la religió, tots relaxem la nostra fe i les nostres obligacions.

Aquí no manca res i no estam exposats a cap perill. En qualque ocasió hem vist avions dels rojos però sempre passen de llarg. Tan sols una vegada deixaren caure una bomba vora la vila. El seu renou mos va despertar, però cap de noltros no gosà encendre cap llum, ni tan sols una espelma. El rector, quan va sentir l'explosió, feu repicar les campanes sense aturar. Tots tenguérem molta por i per això baixàrem al soterrani i ens

hi estarem tota la nit. L'endemà es va saber que havia caigut molt a prop de la clastra de Son Ximenis i que a Déu gràcies no havia causat cap desgràcia. A primera hora del matí el teu germà se va presentar al quarter de les milícies ciutadanes i els feren revisar totes les vies del tren per por que cap rail s'hagués fet malbé i fes descarrilar els vagons.

Encara tenc al cap aquell renouer de les campanes repicar amb tanta violència. D'ençà d'aquell ensurt me despert molt sovint.

Hauries de veure el teu germà vestit de falangista! L'altre dia va participar en una desfilada que es va fer pels carrers de la vila quan se va saber que les tropes del Generalíssim havien entrat a Santander. Estava ben garrit amb l'uniforme blau. El majoral de Can Ordines, que ara és el cap local de Falange, mos ha dit que tan aviat la situació se normalitzi xerrara amb don Carles perquè miri de col·locar-lo de xofer de qualque senyor de ciutat o de porter a la Diputació.

No te tornaré a parlar del cosí Gabriel. A noltros mos va saber molt de greu el que feu i ton pare i jo esperam que això no mos perjudiqui. Jo estic molt trista. Amb els esforços que sempre hem hagut de fer perquè els dos poguéssiu tenir lletra! El rector, sense haver de demanar-li, va presentar un escrit a l'Ajuntament on deia que ton pare sempre ha votat les dretes i que mai hem deixat de complir amb les nostres obligacions amb la Parròquia.

Quan se va saber la notícia tothom en parlava, però la cosa se va calmar quan s'endugueren a tancar altres joves d'Es Cabassos: en Nofre des Molí, n'Andreu Pardal i en Joan Tòfol. La gent ja tenia un nou tema per poder mormolar.

Pel que fa a don Baltasar, ningú sap cert perquè l'han tancat, i tots hi diuen la seva. N'hi ha que diuen que malparlava malament del rector i que era d'idees massa avançades. D'altres que era un espia dels rojos. S'ha dit de tot. Tu ja saps una part dels motius. En Gabriel i don Baltasar són corda i poal.

Quan tornis no coneixeràs cap dels mestres nous que han ocupat els llocs que primer deixareu buits tu i el teu cosí i ara don Baltasar.

No mos deixis d'escriure. Els teus pares i germans t'estimam.

Mª Francisca Sans

Nadal Borràs Company, Pbro.
Parroquia de San Cayetano
Calle Rectoria, s/nº
Es Cabassos, Mallorca

Es Cabassos a 1 de febrer de 1937

Estimat don Carlos,

Me crida l'atenció que per segona vegada me demani que elabori un informe sobre la conducta professional i personal del mestre Baltasar Gelabert. Poques coses puc afegir al qüestionari que el batle me va fer arribar fa uns mesos, però com sempre estic per servir-vos en allò que me demaneu.

Pel que fa la seva labor professional vull reiterar que la va orientar cap a postulats allunyats de les doctrines catòliques. El setembre de 1931 va convocar una reunió de pares per explicar-los que la religió no era obligatòria a l'escola i que retiraria el Sant Crist i qualsevol simbologia religiosa. Així mateix se va negar a col·laborar amb les iniciatives de l'Associació Catòlica de Pares de Família, constituïda en aquesta vila el 1935.

Va fomentar la pornografia. En una ocasió va pronunciar una conferència sobre les malalties venèries als pares dels alumnes. Afortunadament la major part d'ells feren cas a les meves indicacions i no hi assistiren.

Fora de l'escola i en el seu temps lliure se'l veia amb els membres dels grups marxistes de la vila. Anava molt sovint al cafè de Can Cosme i se'l considera l'ideòleg de totes les accions que feien al carrer els més jo-

ves. Es comenta que fou ell el que va encoratjar els que tomaren les creus del terme i destrossaren els rètols dels carrers que tenien noms de sants. També era molt amic dels membres de la Comissió Gestora del Front Popular que, com vostè sap, va prohibir la processó del Divendres Sant.

Des del punt de vista personal la seva conducta ha estat escandalosa. Com vostè també sap ha mantingut una relació molt tèrbola amb un jove del poble. A mi personalment me va doldre des del primer instant, però encara més des del moment en el que els dos feren ostentació pública de la seva amistat, sense cap mena de pudor ni respecte. Passejar-se per la vila amb un pecat com aquest, sense cap pudor ni respecte, era un exemple pèssim per a la resta de veïnats.

En relació a la segona qüestió que me demana li he de confessar el següent. No trobi estrany que la senyora Mª Francisca Sans demani amb tanta insistència que vostè faci comes per intercedir en tot el que tenguí a veure amb el seu nebot. Efectivament, com me diu en la seva carta, rere això hi ha un secret. Vostè ha de saber que ella en realitat no és la tia de Gabriel Vanrell, sinó la seva vertadera mare. Aquest és un assumpte molt delicat, del que preferesc parlar-ho amb vostè personalment. De moment sols li puc dir que ella quan era fadrina treballava a Palma de criada i fou aquí quan queda en estat. Per guardar les formes amb els veïnats d'Es cabassos simulà que el fill era de la seva germana Joana, que era casada i ja tenia una filla. Del vertader pare ningú en va saber la identitat. La sobtada i desgraciada mort de Joana propicià que l'infant vengués a viure a Es Cabassos acollit pels que tothom suposava que eren els concos.

Això és tot el que li puc dir per escrit. La prudència me fa demanar-li que tot el que li he confessat ha de quedar en el secret més absolut.

Déu el guardi molts anys.

Nadal Borràs Company, Pbro.

De: neus@inmallorca.com
Data: 13 de desembre de 2004
Per a: agullanajuntament@altemporda.net
Assumpte: Petició d'informació Baltasar Rovira
Elements adjuntats: Cap

Benvolgut Senyor Regidor de Cultura,

Som dues alumnes de segon cicle de la Universitat de les Illes Balears. Els nostres noms són Rosa Maria Sanz i Neus Ballester. Ens dirigim a vostè per exposar-li el següent:

Estem fent un treball de recerca per a la assignatura Història de l'Educació sobre un mestre que treballà a l'escola d'Agullana. Es tracta del senyor Baltasar Rovira Mas, natural de Santa Maria del Camí, que entre els anys 1940 i 1944 fou traslladat forçosament a Agullana. La nostra recerca ens ha portat al l'Alt Empordà després de resseguir la trajectòria pedagògica i personal de l'esmentat mestre i disposar d'un expedient de depuració que ens dóna notícia que primer fou expulsat del cos docent i amb posterioritat readmès però amb la condició de fer-ho lluny de Mallorca.

Baltasar Rovira fou un mestre renovador i molt compromès a Mallorca amb les reformes educatives del govern i institucions republicanes. Entre 1925 i el 1936 treballà al col·legi d'Es Cabassos on impulsà

l'edició de la revista escolar *Es Puig* i fou un dels principals avaladors perquè el 1932 l'ajuntament projectà un nou edifici escolar i demanà la corresponent subvenció al Ministeri d'Instrucció Pública. Una nova escola que no es feu realitat fins el 1979.

A més, sempre va procurar estimular els seus alumnes i enviava els seus dibuixos, treballs i manualitats al Museu Pedagògic Provincial perquè hi fossin exposats.

Des del punt de vista polític era afiliat a Esquerra Republicana Balear i a la Societat Balear de Treballadors de l'Ensenyament. L'estiu del 1936 fou suspès de treball i sou, i uns mesos després empresonat al Castell de Bellver (Palma) a causa de la seva militància política.

Aquesta és una breu síntesi del que han aportat fins aquests moments les nostres recerques. Per aquest motiu ens dirigim a vostè per demanar-li si a l'arxiu municipal disposen de qualque informació del referit mestre o a Agullana encara hi ha algun testimoni del seu pas per l'escola. En cas afirmatiu nosaltres contemplam la possibilitat de viatjar durant l'estiu a l'Empordà i fer un treball de camp, tant pel que fa a la consulta d'arxius però sobretot en la realització d'entrevistes personals d'aquells veïns que vulguin que disposem del seus records .

Sense res més de moment, estem a l'espera de la seva resposta. Rebi una cordial salutació.

Neus Ballester Melià i Rosa Maria Sanz Esteve

* * * * *

—Digui?

—El doctor Casals? El truquem del jutjat de pau de l'Ajuntament.

—Si, jo mateix, digui'm.

—El truquem per demanar-li si aquest matí ens pot acompanyar a una masia, aquí a la vora mateix d'Agullana, a uns dos quilòmetres. Es tracta d'examinar un cadàver que hi han trobat quan...

—Com? Un accident? Algun assassinat o alguna cosa per l'estil? —el va interrompre el metge Rafel Casals.

—No, no, res d'això. Es tracta d'un cos probablement de la Guerra Civil —li contestaren des de l'altra banda de l'auricular sense gens alar-

ma, i més aviat amb certa despreocupació—. Per això volem que ens acompanyi i ens digui què hi veu. El metge forense de Figueres per una cosa d'aquestes pot trigar hores en venir, i voldríem poder retirar-lo. A quina hora ens hi podem passar?

—A veure, un moment si us plau.

Rafel Casals va caminar el metre escàs que el separava de la porta del seu dispensari, la va obrir i donà una ullada a la sala d'espera. Sols hi havia dues veïnes de les més habituals al seu consultori. Va preveure que no hi estaria gaire estona: el temps just per escoltar-les i prendre nota dels dolors, sortosament gens greus, d'aquelles dues pacients que el visitaven dia sí i dia també i redactar la corresponent recepta del medicament. Aquella tasca rutinària era la més habitual que feia a Agullana en els dos mesos justos que feia que hi havia arribat per a fer una substitució. Tan sols en una ocasió va haver de visitar un pacient que presentava una infecció de fongs a la planta del peu. Aquell volum d'hores buides, que li proporcionava aquella destinació i eren molt propenses a la mandra, les emprava en preparar unes oposicions que feia anys se li resistien. El fet de no tenir una plaça fixa l'obligava a haver de marxar sovint de Tarragona, camí dels racons més variats de la geografia catalana: Espinelves, Tona, Besalú, Pau i ara Agullana.

—Escolti? En vint minuts puc esser a la Plaça Major —va contestar. El seu to de veu evidenciava una gran curiositat i l'interès d'aquell que veu una possibilitat de sortir per uns moments de la monotonia.

—Perfecte ens veiem allà. No ens durà gaire temps. Adéu.

La visita a les dues pacients va transcórrer com s'esperava i abans dels vint minuts previstos ja era sota les arcades de la Casa de la Vila. Allà l'esperaven el jutge de Pau i un funcionari de l'Ajuntament a qui reconegué la veu. El jutge era un home d'aspecte pagès que, com havia fet ell, semblava arribar de la feina. Després de les salutacions de rigor, sense més preàmbuls els tres s'introduïren al vehicle que els havia de portar a la seva destinació.

Camí de la masia, que era situada entre Agullana i el coll de Lly, el doctor Casals els feu algunes preguntes, fruit del seu interès per la troballa. Al marge d'on, com i quan havien aparegut les despulles, els demanà algunes qüestions referents a la Guerra Civil a la comarca. Els seus

acompanyants li explicaren que es tractava d'un fet relativament usual. Sovint apareixen a l'Alt Empordà els cossos de soldats republicans o d'altres homes que no aconseguiren arribar a temps al pas de la Jonquera i foren presa de les urpes de les tropes nacionals. El jutge, volgué puntualitzar que en una ocasió havien trobat fosses que contenien víctimes de la repressió republicana.

—Molts d'ells —digué el funcionari referint-se als primers— quan els francesos tancaren la duana, quedaren atrapats i la comarca es convertí en una ratera. Molts s'amagaren on pogueren i la seva única salvació era travessar-la per d'altres indrets durant de nit.

—I de qui s'amagaven? —demanà ingènuament Casals tot posant d'evidència els minsos coneixements d'història que atresorava fruit d'anys en els que la seva única preocupació intel·lectual no havia anat més enllà d'allò que en diuen ciències "pures".

—D'aquí s'havien d'amagar home! dels soldats nacionals que amb falangistes de la comarca i la Guàrdia Civil organitzaren batudes per agafar-los. Ja li he dit l'única salvació que tenien era estar amagats de dia i passar de nit quan es presentava l'ocasió. Vostè és molt jove, però els que ja som més majors hem sentit contar moltes històries que succeïren per aquestes contrades. Sabia que el president Companys en la retirada passà precisament per aquest camí on som ara?

La conversa quedà interrompuda perquè el jutge feu sonar el clàxon del quatre per quatre que els havia portat carrerany amunt fins al mas Pujol. Els rebé un home, de mitjana edat, qui després de saludar-los de rigor els portà on treballaven els paletes. Els explicà que edificava un estable pel bestiar i en fer un forat més profund que la resta de les escombres, per fer-hi un pilar, havien aparegut els ossos.

—Al principi no n'hem fet cas, perquè crèiem que eren de qualche animal, però a mesura que n'apareixien més hem sospitat que eren humans i us hem trucat —va dir dirigint-se al funcionari—. Després ha aparegut el crani. Els hem posat allà —i assenyalà amb el dit un caramull d'ossos desordenats, de tots els tamanys, formes, gruixària i textures.

S'hi acostaren. No calia tenir nombrosos coneixements d'anatomia per deduir que recompondre aquell trencaclosques que barrejava fè-

murs, túbies, peronés i costelles, entre moltes altres peces òssies, els portaria una estona prou més llarga de la que s'havia previst quan e trucaren. Així ho degué veure el masover. Els va comentar que tan aviat fos l'hora del dinar podien pegar una queixalada abans de prosseguir amb la reconstrucció. El jutge i el funcionari es desmarcaren de la invitació, i acordaren que tan aviat el doctor Casals tengués enllestida la feina els trucàs a Agullana i el passarien a recollir per procedir als tràmits judicials.

Al cap de cinc minuts, Rafel Casals es trobava sol amb l'única companyia d'aquell caramull d'ossos. La tasca no li resultà gens fàcil, però al cap de dues hores i mitja ja havia bastit les principals peces que un cop netejades amb un pinzell i aigua a pressió quedaren disposades a sobre d'un full gros de paper d'estrassa. Reclamà la presència del masover a crits, perquè no recordava que es deia Quim. Aquest, quan va esser a la vora, va observar amb atenció la feina feta i restà un instant sense dir res. Mirava aquell cos mig reconstruït, amb un respecte prou major i sense la indiferència d'unes hores abans quan el trobaren desfet en incomptables peces.

—Fixi's amb les costelles —li va dir el doctor Casals assenyalant-les amb el pinzell— la forma en la que estan trencades fa pensar que li dispararen al pit. A més, manquen els fragments que es degueren esquarterar amb l'impacte del plom. La resta d'ossos sense col·locar són aquí perquè els examini el forense quan vengui a emportar-se'l.

—Mai hauria imaginat que el pare l'haguera enterrat tan a la vora del mas.

—Com? Vostè ja sabia que hi havia algú enterrat per aquí? —va demanar Rafel Casals aixecant la vista des de la seva posició agenollada a la vora dels ossos.

—Si és clar, creia que li havien dit. És una vella història que ens conta en alguna ocasió. Sempre havíem cregut que l'havia enterrat molt més lluny, vora les sureres d'allà baix. Però apa, anem a dinar que és d'hora.

Tan aviat s'assegueren a taula, Casals no pogué estar-se de demanar-li que li contàs la història que hi havia rere aquelles despulles.

—A casa el coneixíem com el mallorquí —va dir— perquè el pare no recordava el seu nom. De fet eren dos els mallorquins que s'estigüe-

ren a casa. Li explico. Quan era Barcelona era a punt de caure, a mans dels franquistes, la carretera de França fou l'embut per on començaren a sortir milers de persones. S'ompli de fileres de vehicles, però sobretot de molta gent que hi anava a peu, sovint amb criatures. S'ho pot imaginar?

El Quim va prosseguir amb la història. Coneixia bé els detalls perquè l'havia sentida narrar molts cops al pare. Li explicà que els masos de la zona acolliren milicians i d'altres persones que sovint pidolaven un plat calent i una llar de foc. El Quim pare, com la resta de masovers, bé de bona voluntat bé forçats per les circumstàncies, hi feren tot el que varen poder. A uns escassos set-cents metres hi havia Can Perxers. En aquell casal, que a molt estirar tenia capacitat per a unes cinquanta persones, se n'hi refugiaren més de dues-centes, entre elles alguns polítics de la Generalitat. Una cosa semblant va passar a Can Pujol, que també acollí homes i dones de la més diversa condició i procedència geogràfica. Precisament de tots aquells, en Quim de Can Pujol recordava els dos joves mallorquins. Per més que feia memòria no evocava els seus noms, però sí que li agradà el seu accent, sobretot aquella sonoritat que adquirien els mots i aquella manera de parlar que mai havia escoltat. Un d'ells, especialment jove i al principi reservat, passava les hores de fred a la cuina i no tant al pati amb la resta. Parlaren ferm, i el jove soldat li explicà coses de la seva illa, del seu poble i de la seva professió —era mestre— però sobretot li enumerà paraules i expressions pròpies de Mallorca a les que el masover mirava de trobar l'equivalent empordanès: possessió-masia, xot-xai, moix-gat, aigo-aigua, eren les que més recordava.

També es va interessar per les coses de la comarca: per la Tramuntana, pel tipus de conreus, per la vegetació, en especial per les alzines sureres, i es fixà en tots els detalls, com els cirerers que hi havia a la part posterior del mas. Va confessar que les cireres eren el seu fruit predilecte i que era una llàstima que no hi fos per tastar-les quan madurassin.

Un matí, cap a les onze, tots estaven molt excitats perquè havia arribat la notícia: Barcelona havia caigut. Molts començaren a posar-se en marxa, sobretot al migdia havent dinat. La duana de la Jonquera no era gaire lluny, però alguns, els que no portaven farcells gaire grossos,

preferiren travessar-la per la muntanya, passat la Vajol pel coll de Lly. N'hi havia que estaven animats, però la majoria estaven molt seriosos mentre buscaven plàstics i cartrons per tapar-se de la pluja que encara persistia. Era el silenci i la mirada baixa dels que es veuen definitivament vençuts.

El mallorquí s'acomiadà de la resta, perquè no marxava cap a la frontera. Va confessar que no tenia intenció de passar a França però no va dir que pretenia fer. L'altre mallorquí sí que va marxar. El Quim pare recordava haver-los vist que s'abraçaven.

Fusell en mà, i amb un sac en el que l'esposa del Quim li posà algunes viandes, marxà cap a l'oest, en direcció al riu Darnius i el castell de Cabrera. En uns instants el perderen de vista. Fou reservat fins el darrer moment i s'acomiadà amb molt poques paraules. Quan el Quim i la seva muller tornaren a la cuina, a sobre de la taula els havia deixat una nota molt breu que deia: "Moltes gràcies per sa vostra hospitalitat. Me'n vaig perquè no vos vull perjudicar". Tal volta pretenia tomar a Mallorca? Ningú no ho sabia pas.

No el tomaren a veure fins un parell de dies més tard. A mig matí un grup de nacionals comparegueren a Can Pujol. Volien que el Quim reconegués el cadàver que portaven al camió. Es tractava d'un soldat republicà que s'havia refugiat en una masia abandonada. Varen explicar el que havia succeït: aquell mateix dia la colla de soldats es disposà a escorcollar la casa quan algú els rebé a trets i mirà de fugir bosc endins. Cap dels soldats va prendre mal però després d'un tiroteig molt breu una bala l'encertà de ple. El Quim el va reconèixer de seguida i així els ho va dir. El toraren a cobrir.

"Bé", li digueren al meu pare d'una manera que semblava un ordre, "vostè podrà enterrar-lo, oi?"

